

PRONIKÁNÍ HUMANISMU A RENESANCE DO ČESKÉ KNIŽNÍ KULTURY: CELKOVÝ OBRAZ

Navazující na předchozí kritickou rekapitulaci dosavadní literatury a na terminologické zpřesnění našeho pojetí renesance a humanismu, pokusíme se v této kapitole strážlivě podat celkový obraz pronikání těchto kulturních a uměleckých proudů do tištěné knižní kultury českých zemí od nástupu knihtisku přibližně až po rok 1547. Především, že tato kapitola není koncipována jako dějiny českého knihtisku zkoumaného období. Naštěstí po dlouhých letech, kdy jsme se museli spokojit s popularizačními nebo dílčími historickými monografiemi o domácím knihtisku (Volf 1926; Tobolka 1930; Zibrť 1939; Horák 1948; Bohatcová 1990; Staňková 2012), máme dnes k dispozici erudovaný a minuciózní historický přehled českého knihtisku první poloviny 16. století, založený na kompletní autopsii knižních artefaktů a na kritické revizi vši dosavadní rozptýlené sekundární literatury (Voit 2013a; Voit 2017b).¹ Voitovy knihy nám dávají souhrnný a konečně nezkrácený obraz celého tištěného písemnictví, náš záměr (a tím i náš pohled) je ale jiný – z celé literární a tiskařské produkce tohoto období nás budou zajímat výhradně takové prvky, které jakýmkoli způsobem manifestují recepci renesance a humanismu, i když se ovšem budeme snažit neztratit ze zřetele celkový kontext, v němž se tato recepce odehrává.²

Chtěli bychom upozornit též na to, že následující stránky se nebudou zabývat veškerým odrazem antického světa v české knižní kultuře, ačkoliv jsme si vědomi, že návrat k řecko-římským kulturním hodnotám tvoří základní kámen renesančního a humanistického kréda.³ Nicméně, jak bylo

¹ Díky monumentální (a bohužel osamělé) činnosti Petra Voita se tedy český prostor pomalu přibližuje k jiným zemím, které v posledních desetiletích představily odborné dějiny svého knihtisku od počátku do současnosti ve vícesvazkových kolektivních pracích, jako kupříkladu Francie (Chartier – Martin 1989–1991), Španělsko (Escolar 1993–1996) Anglie (Barnard – McKenzie – McKittrick – Willison 1999–2011), Spojené státy (Hall 2007–2009), Skotsko (Bell 2007–2012). Bohužel, jak vysvitlo z první kapitoly této studie, dějiny starší české literatury (a vůbec české literatury) stále čekají na moderní komplexní zpracování.

² Jsme si nicméně vědomi, že některé důležité aspekty, které novátorsky zkoumá Voit, se tangenciálně dotýkají problematiky recepce humanismu a renesance. Můžeme například jmenovat neochotu nebo technologickou neschopnost českých tiskařů používat pracovní postupy (kustody, foliace/paginace, marginálie, záhlaví, rejstříky, interpunkce, diferenciacie pomocí různých písmových stupňů nebo řezů atd.), které by čtenáři pomohly orientovat se v textu, ale které by zároveň nežádaně zdražovaly výrobek, což by zkomplikovalo jeho odbyt. Vinou této tiskařské nehybnosti (mimo jiné) se v českých zemích v raném novověku čtenářská obec rozšiřovala velmi pomalu, a trvalo velmi dlouho, než se dostala k tichému a pravidelnému čtení. Tyto procesy mají samozřejmě velký dopad v dobové knižní kultuře a nevytvářejí nejlepší podmínky pro rozvoj domácí literatury ani pro recepci humanistického a renesančního písemnictví. Těmito obecnými záležitostmi se nicméně budeme zabývat pouze okrajově.

³ Podrobný rozbor celkové přítomnosti antického světa v české tiskařské produkci lze ostatně najít v kolektivní monografii autorů Boldan, Neškudla a Voit (Boldan – Neškudla – Voit 2014).

výše vzpomenuto, cesta k humanismu a renesanci nevede přes středověkou kontinuitu antické kultury, nýbrž přes vědomé přerušení této kontinuity. Na rozdíl od středověkého intelektuála, který neustále žije antickým kulturním odkazem, humanisté se vědomě staví mimo tuto tradici – jejich úmyslem není zachování kontinuity antického světa, ale jeho oživení pro potřeby vlastní doby. Jenom tento odstup umožnil jejich humanistický pohled do antického písemnictví, jen díky němu šlo uskutečnit záměr toto písemnictví filologicky očistit od nánosu dlouhé středověké transmise. A nic na tom nemění ani skutečnost, že se při uskutečňování tohoto záměru humanisté často dopouštěli zásadních chyb⁴ – důležitý v tomto případě není výsledek, ale intelektuální přístup. Budeme se tedy snažit identifikovat v české knižní kultuře konce 15. století a začátku 16. století právě ty projevy antické kultury, které jsou opravdu poznamenány tímto humanistickým nebo renesančním přístupem. Tím se vzdalujeme od nacionalistické a marxistické historiografie, která v touze po humanismu a renesanci bez rozpaků našla jejich projevy v plzeňském vydání středověké *Trojánské kroniky* nebo v Konáčově edici Burleighova spisu o životech antických filozofů (srov. Kopecký 1979: 29–30).

V našem pátrání po humanismu a renesanci se nejdříve zastavíme u ediční politiky hlavních dobových tiskařů, abychom zjistili, do jaké míry přijímali tyto kulturní, estetické a literární novoty.⁵ V těchto vydavatelských liniích se – v době, kdy tiskař většinou fungoval také jako nakladatel – ovšem odrazí též (předpokládána) receptivnost čtenářské obce, protože každá živnost (s výjimkou těch, které pracovaly výhradně pro věroučné potřeby nějaké náboženské komunity) byla odkázána na co nejrychlejší prodej nákladu. Po této literární sondě, která naváže zejména na náš kritický pohled na mainstream české literární historiografie předložený v první kapitole, budeme analyzovat typografii českých (a cizích bohemikálních) tisků. V tomto rozboru se budeme soustředit na přijetí antikvy českými řemeslníky – pozdní, řídká a pomalá recepce této vlajkové lodi humanismu velice jasně ukazuje limity humanistické a renesanční typografie v českých zemích. Dále se podíváme také na ilustraci a knižní dekor optikou recepce renesančního estetického názoru. Pokusíme se nicméně neztratit ze zřetele holistický pohled, který jsme hájili při definici pojmu *knižní kultura*, a spojit materiální a literární stránku každého tisku jako neoddělitelné prvky tvořící konkrétní knižní artefakt, který čtenář dostává do ruky. Nakonec se rovněž krátce zamyslíme

⁴ V rámci knižní kultury je snad nejslavnější humanistickou chybou považování karolinských minuskulí za antická písmena. Ale i jejich filologické snahy byly (z našeho dnešního hlediska) často chybné – nová metoda textové kritiky potřebovala ještě mnoho času a úsilí, aby se mohla zdokonalit.

⁵ Kritické soupisy titulů vydaných jednotlivými tiskaři, kteří působili v první polovině 16. století v Čechách a na Moravě a kteří v říši (zejména v Norimberku) vydávali bohemikální tisky, jsou teď k dispozici ve dvou svazcích *Českého knihtisku* od Petra Voita (Voit 2013a; Voit 2017b).

nad čtenářskou recepcí, a to v míře, kterou řídí dobová dokumentace o měšťanských librářích a o knižním obchodu dovoluje.

Vydavatelské linie

Během prvotiskové éry probíhalo pronikání renesance a humanismu do domácí knižní kultury velice odlišně v Čechách a na Moravě, protože tiskařské řemeslo v těchto oblastech vykazovalo velmi odlišné až protikladné rysy. Knihtisk byl poprvé zaveden do Plzně, kde roku 1476 neznámý tiskař vydal latinský spis o církevním právu *Statuta synodalia Arnesti*, napsaný pražským biskupem Arnoštem z Pardubic v roce 1349. Tento tiskař, známý v odborné literatuře právě kvůli tomuto prvnímu tisku jako Tiskař Arnoštových Statut, pracoval ve dvou etapách: v první etapě vydával latinskou liturgickou a církevní literaturu, ale po roce 1479, pravděpodobně kvůli návratu pražské kapituly do hlavního města a následnému přerušení objednávek liturgické literatury, začal tisknout česky (Voit 2017b: 9–10).⁶ V obou případech se ale plzeňský prototiskař obracel k domácímu publiku a používal písmo stejné morfologie – bastardu. Pro náš výzkum je ale důležitá jedna věc – jeho vydavatelský program ani jeho typografický a estetický názor nebyly vůbec dotčeny humanismem ani renesancí. Podstatné je též, že Tiskař Arnoštových Statut nenašel cestu k plzeňskému kruhu latinských humanistů ani k latinské městské škole – a neplatí to ani naopak.

Na rozdíl od toho první moravskou oficínu založili v Brně přistěhovaní němečtí tiskaři Konrad Stahel a Matthias Preinlein (pozdější moravští tiskaři Konrad Baumgarten a Liborius Fürstenheim, působící v Olomouci, byli také německojazyčného původu), kteří už měli značnou zkušenost i technickou úroveň a kteří disponovali lepším a rozmanitějším tiskařským vybavením než jejich kolegové v Čechách.⁷ Jejich produkce měla navíc do jisté míry

⁶ Činnost Tiskaře Arnoštových Statut je spojena s výše zmíněnou polemikou o jeho tisku *Trojánské kroniky*. Zastáncům roku 1468 nešlo jenom o časné datování příchodu knihtisku do českých zemí, ale rovněž o to, aby byl první domácí tisk v češtině, což – spolu s použitou bastardou – dodávalo začínajícímu řemeslu toužený národní ráz.

⁷ Stahel se pravděpodobně vyučil řemeslu u Konrada Mancze. Jako tiskař se objevuje poprvé v Pasově roku 1482 jako společník Benedikta Mayra. Potom se přestěhoval do Benátek, kde se roku 1484 podílel na vydání *Breviarium Olomucense* a navázal kontakt s významným augsburským tiskařem Erhardem Ratdoltem, který v té době pracoval v Benátkách (Stahel byl v kontaktu s Ratdoltem i po jeho návratu do Augsburgu, jak ukážeme níže při rozboru Thuróc-zovy kroniky) (Dokoupil 1974: 30–33). Preinlein se poprvé objevuje jako Stahelův společník až v explicitu *Missale Strigoniense* z roku 1491, kde jsou oba představeni jako „impressores venetos“ (Preinleinova přítomnost v Benátkách ale není doložená, stejně jako není doložená jeho spolupráce se Stahelem před rokem 1491) (Dokoupil 1974: 35, 82). Podstatné ale je, že brněnská oficína pracovala s dvěma stupni rotundy italského typu odlišné na stejné kuželce, což ji předurčovalo pro vydávání liturgické literatury (Dokoupil 1974: 43). Tato písmová výbava každopádně teoreticky umožňovala také prezentace humanistických textů, pro něž byla plzeňská bastarda naprosto nevhodná.

nadnárodní charakter (tiskli v latině a němčině) a počítala s exportem.⁸ I když je pravda, že většinu moravské tiskařské produkce v období 1486–1504 tvoří náboženská, liturgická a administrativní literatura, nacházíme v ní i pár humanistických tisků evropského formátu.

Ještě v době své anonymity, v roce 1488, vyrobila brněnská tiskárna *Chronica Hungarorum* od Johanna Turócze (Jan Thuróczy), foliovou knihu o 168 listech.⁹ Iniciátorem tohoto kronikářského díla byl pravděpodobně varadinský (a pozdější olomoucký) biskup Jan Filipec, známý svými humanistickými zájmy. Kniha měla sloužit jako mezinárodní prestižní prezentace uherského a polovičního českého krále Matyáše Korvína, jehož humanistické záliby jsou také obecně známé – kronika totiž končí pádem Vídně pod Matyášovou vojenskou silou. Brněnská officína byla pravděpodobně zvolena proto, že v době vzniku díla byla jedinou tiskárnou v Matyášově soustátí (Dokoupil 1974: 78). Kniha je vytištěna dílenskou rotundou (ta menší byla použita pro hlavní text, větší pro začátek, nadpisy a explicit), která byla v mezinárodních humanistických kruzích akceptovatelná jako písmo typologicky nejbližší milované antikvě. Kroniku otevírá celostránková ilustrace, která ukazuje příchod sedmi maďarských kmenů do Panonie, a text je doprovázen 41 menšími dřevořezy, zobrazujícími uherské krále (a pořízenými z 38 štočků). O reprezentativnosti tohoto moravského tisku a o mezinárodních kontaktech brněnské tiskárny svědčí rychlá reedice (nebo skoro paralelní vydání), vytištěná rovněž roku 1488 Erhardem Ratdoltem v Augsburgu (GW M14775).¹⁰ Po porovnání obou tisků můžeme říci, že brněnský nezaostává za augsburským – Ratdolt sice k ilustracím uherských králů přidal cyklus malých bitevních scén a použil iniciály (stylisticky často dost nesourodé), zato ale užil jen jednu písmovou sadu (menší rotundu) jak pro text, tak pro nadpisy.

O evropském nadhledu brněnské tiskárny svědčí rovněž latinská příručka adresovaná studentům obojího práva pod názvem *De modo studendi in utroque iure* (Brno, 1488),¹¹ kterou napsal italský právník a humanistický básník Johannes Jacobus Canis (Giovanni Iacopo Cani), působící na univerzitě v Padově. Toto dílo bylo předtím opakovaně vytištěno v Itálii,¹² předlohou pro tento pečlivý a vzhledný moravský prvotisk se ale podle Vladislava Dokoupila stalo

⁸ Voit připomíná, že v dějinách staršího českého knihtisku je *Missale Strigoniense* snad jediným tiskem určeným výhradně na export (misál mohl být totiž použit pouze v ostrihomské diecézi) (Voit 2008: 832). Možná kvůli tomu vyšli brněnští prvotiskaři z anonymity právě v tomto artefaktu.

⁹ Popis tisku podává Dokoupil (Dokoupil 1974: 77–79). O jeho historickém kontextu a krátce i o jeho obsahu pojednává Skutil (Skutil 1987).

¹⁰ Podle Vladislava Dokoupila bylo Ratdoltovo vydání adresováno německojazyčnému publiku, proto v něm bylo potlačeno Matyášovo vtažení do Vídně (Dokoupil 1974: 78–79).

¹¹ Popis podává Dokoupil (Dokoupil 1974: 79–80).

¹² *Gesamtkatalog* uvádí tři italská vydání: Padua 1476 (GW 05973), Pavia 1484 (GW 05974), Padua 1485 (GW 05794).

první vydání, vytištěné právě v Padově humanistickým tiskařem Bartholomeusem Valdezocchiem (Bartolomeo di Valdezzocchio)¹³ (Dokoupil 1974: 80). Jelikož v té době pražská univerzita neměla právnickou fakultu, kniha byla primárně také určena zahraničnímu publiku.

V roce 1499 se Matthias Preinlein přestěhoval i s dosavadním písmovým materiálem do Olomouce (stopa po společníkovi Stahelovi se ztrácí), kde vytiskl dvě krátká latinsko-německá veršovaná satirická díla, která mají typografickou titulní stranu renesančně upravenou do tvaru poháru.¹⁴ Tím Preinleinova tiskařská dráha skončila, ale štafetu olomouckého řemesla převzal další německý tiskař Konrad Baumgarten, který od roku 1498 pracoval v Gdaňsku. Baumgartenův ediční program se zapojil do katolické útočné kampaně proti Jednotě bratrské¹⁵ a zůstal stranou olomouckého latinského humanistického kruhu.¹⁶ Jediným zábleskem humanismu, který můžeme v jeho edičním programu pozorovat, jsou dvě učebnice latiny, které vydal pravděpodobně na objednávku učitelů městské školy – jednu napsal italský humanista, vydavatel antických autorů Antonius Mancinellus (Antonio Mancinelli) (KBau č. 10), druhou vytvořil chebský latiník Paulus Nivius (Paul Schneevogel) (KBau č. 12).¹⁷ Každopádně všechny Baumgartenovy tisky vykazují vysokou technickou a estetickou kvalitu evropské úrovně, charakteristickou pro celou tuto starší etapu moravského knihtisku.

Po odjezdu Konrada Baumgartena do Vratislavi roku 1503¹⁸ se v Olomouci objevuje Liborius Fürstenhain, další tiskař cizinec, tentokrát z rakouského Heiligenstadtu u Vídně. Z jeho produkce se ale dochovala jenom (a to v unikátním exempláři uloženém v Rakouské národní knihovně ve Vídni) další

¹³ Valdezocchio zavedl tiskařské řemeslo do Padovy roku 1472 a kromě jiného vydal latinsky Terentia, Suetonia a italsky Boccacciovu *Fiammettu* a Petrarkovu poezii.

¹⁴ *Planctus ruinae ecclesiae* Johanna Fabriho (GW 09663) a *Questio fabulosa recitata* od Johanna Schrama (GW M40903).

¹⁵ Vytiskl protibratrský traktát Augustina Olomouckého (Augustin Käsenbrot) a jeho kmenovým autorem se stal inkvizitor Heinrich Institoris (Heinrich Kramer).

¹⁶ Zajímavé je, že hlavní hybatel tohoto kruhu, v Itálii vzdělaný prelát Augustin Olomoucký, využíval Baumgartenovy služby jen pro svou náboženskou polemiku s Jednotou bratrskou, zatímco své humanistické spisy vydával v zahraničí.

¹⁷ Mancinellova učebnice je dokonalým typografickým produktem, kterého v té době žádná tiskárna v Čechách nebyla technicky schopná. Text je dvousloupcový – vnitřní širší sloupec obsahuje hlavní text gramatiky sázený větší rotundou a je proložen interlineárními glosami sázenými menší rotundou, zatímco vnější sloupec obsahuje poznámky *ad marginem*, také v menší rotundě (Voit 2017b: 130). Z Nivisovy učebnice se nedochoval žádný exemplář. Text se dočkal přes 40 reedic v různých evropských tiskárnách, ale Baumgartenovo vydání je asi jedinou edicí v českých zemích (Voit 2017b: 130).

¹⁸ Stojí za povšimnutí, že ve Vratislavi a později ve Frankfurtu nad Odrou tiskl Baumgarten hojně humanistickou a antickou literaturu, přestože antikvu během své tiskařské dráhy nikdy nevládnul – disponoval pouze rotundou a bastardou a roku 1508 se ve Frankfurtu n. O. nerozpakoval použít bastardu č. 4, kterou vlastnil už v Olomouci, dokonce pro své vydání epigramů od Hieronima Balba (VD16 B 179). To znamená, že k této literatuře pravděpodobně inklinoval – a jestliže ji v Olomouci netiskl, vinu je třeba připsat spíše tamnímu humanistickému kruhu, který neměl zájem zveřejňovat svou produkci.

učebnice latiny, vytištěná v roce 1504 – *Ad Moravorum pueritiam Pedagogus grammatices* od Marca Rustinimica (Marcus Bauernfeind) (LFür č. 1), rakouského humanisty, který v tu dobu působil jako pedagog v olomoucké svatomořické škole.¹⁹ I když tato latinská gramatika z typografického hlediska nedosahuje kvalit předchozích moravských tisků, je zřejmě první učebnicí napsanou *ad hoc* pro latinskou školu v českých zemích. Tento lokální záměr dokládá nejenom předmluva-dedikace olomoucké městské radě, ale především různé veršované kompozice, které podle humanistického úzu otevírají a uzavírají hlavní text (např. oslava olomouckého kanovníka Marka Longa, radního Kiliána a kanovníka a člena Societas Marcomannica Martina Sinapia, a také oslava sv. Mořice, patrona partikulární školy), a dokonce ho doprovázejí jako jakási poetická interludia (např. veršované napomenutí studentům, disticha věnovaná třem společensky významným žákům). To jsou nadlouho poslední latinské humanistické verše, které se objeví v knize tištěné v českých zemích. Abychom neztratili ze zřetele celoevropský kontext, dodejme, že takové latinské gramatiky se hojně tiskly v Lipsku, Norimberku, Krakově, Vídni i jinde.

Fürstenhainovou epizodickou činností končí první éra moravského knihtisku, jehož technická vyspělost, písmová výbava (rotunda) a evropský nadhled vytvářely předpoklady pro přijetí humanismu (i když velmi sporadické). Tato vývojová linie byla náhle přerušena (další tiskárna na Moravě se objeví až s příchodem Simprechta Froschauera, jehož novokřtěnský ediční program byl humanismu na hony vzdálený), takže naše pozornost se musí obrátit opět k Čechám.

Po odmlčení Tiskaře Arnoštových Statut založil v Plzni novou tiskařskou živnost Mikuláš Bakalář, absolvent krakovské univerzity, který patrně pocházel z Horních Uher. Přestože se ho starší slovenská knihověda – ve stejném nacionalistickém zánění, které jsme nejednou zaznamenali u českých kolegů – snažila vydávat za renesančního tiskaře evropského formátu (Kohút 1966; Kohút 1994), nezaujatý rozbor jeho produkce z typografického a literárního hlediska takový úsudek vůbec neopravňuje.²⁰ V české sekundární literatuře je Bakalář často vzpomínán v souvislosti s jeho proslulým a výše opakovaně zmiňovaným sborníkem patristických překladů, který měl obsahovat tzv. manifest národního humanismu od Všehrda. Nicméně v Bakalářově edičním programu, jinak velmi pestrém, nenacházíme nic, co

¹⁹ Tento unikátní tisk, který stále čeká na tuzemskou digitalizaci, popsal Tobolka ve svých *Dějínách československého knihtisku v době nejstarší*, kde nabídl i malou reprografickou ukázkou (Tobolka 1930: 51–54). Nově ho popisuje Petr Voit, který nabízí rozsáhlejší reprodukci a edici počáteční části nejvýznamnějších paratextů (Voit 2017b: 132–137, 142).

²⁰ Tuto mystifikaci demontoval Voit ve své studii o Bakalářovi (Voit 2012b), která vyšla právě na Slovensku. K tématu se ještě vrátil, s větším důrazem na otázku předpokládaného Bakalářova humanismu a vůbec českého humanismu, ve druhém dílu svého *Českého knihtisku* (Voit 2017b: 13–39).

by svědčilo o humanistické inklinaci – nevydal žádné dobové humanistické nebo renesanční autory ani žádnou antickou literaturu, a po patristice sáhl jenom v tomto sborníku, který z filologického hlediska nemůžeme považovat za humanistický, a ještě méně jako renesanční ze zřetele typograficko-estetického.²¹ Ani Bakalář tedy nenapojil svou činnost na plzeňský humanistický kruh a, na rozdíl od svých moravských kolegů, také přehlédl potřebu učebnic plzeňských partikulárních škol, která byla následně uspokojena importem z říše (Voit 2017b: 31).²²

Snad jediným Bakalářovým tiskem, který můžeme alespoň spojit s renesanční touhou poznávat nové krajiny, je jeho překlad spisu Ameriga Vespucciho o novém světě, který se v různých překladech a zpracováních stal dobovým evropským bestsellerem (MBak č. 21).²³ Každopádně nesmíme zapomenout, že o pár let později vytiskl Bakalář Mandevillův cestopis, nejvýznamnější příklad středověké cestopisné imaginace (ostatně Bakalářův ediční program se ve značné míře zakládá na revitalizaci domácí středověké literatury).

A tak i když jen těžko můžeme Bakaláře považovat za humanistického nebo renesančního tiskaře, právě Mandeville reprezentuje důležitou (a v českých zemích neobvyklou) složku jeho edičního programu, která s otázkou humanismu a renesance nepřímou souvisí. Máme na mysli zábavnou literaturu, kterou česká mravně rigorózní utrakvistická společnost považovala za nepotřebnou nebo přímo za škodlivou. Právě tato řídká přítomnost zábavné syžetové literatury zkomplikovala a zpomalila rozvoj a šíření čtenářské obce moderního formátu, charakterizované pravidelným individuálním

²¹ Sborník se nachází u antipodů humanistického typografického kánonu: používá se jenom jeden stupeň jednoho písmového řezu, a to švabachového (švabach č. 1), což znamená, že neexistuje žádné optické rozvržení textu; počet řádek na stránku silně kolísá; zrcadlo sazby i samotná sazba jsou nejednotné. Zastánci tzv. manifestu národního humanismu nejenomže přehlíželi nehumanistický editorský a překladatelský postup sborníku, ale také jeho nehumanistickou až protihumanistickou typografickou prezentaci.

²² Jeho jedinou podporou latinského školského vzdělávání byl krátký *Dictionarius trium linguarum Latine, Teutonice, Boemice potiora vocabula continens* (MBak č. 25). Tento věcně uspořádaný trojjazyčný slovník prošel později četnými reedicemi a rozšířeními.

²³ Tímto tiskem se zabýval především Pravoslav Kneidl, který ho editoval a analyzoval (Kneidl 1981) poté, co své poznatky nejprve představil ve španělském překladu v českém iberoamerikanistickém časopise, který shodou okolností používá na své obálce právě reprodukci dřevorezu z titulního listu tohoto Bakalářova tisku (Kneidl 1979). Kneidl ukázal, že Bakalář ve svém překladu používal několik pramenů, mezi nimi též německých zpracování, která vyšla mezi lety 1504 a 1506, a proto ho datuje právě v roce 1506 (Kneidl 1979: 121–122). Kneidl také poznamenal, že Bakalář v tomto tisku zaujal prošpanělskou pozici (zamlčel, že třetí Vespucciho expedice, kterou tento spis popisuje, nebyla ve službách Isabely a Fernanda, ale portugalského krále, a také napsal, že vyplula ze Španělska, přestože latinská i německá relace správně uvádí jako výchozí přístav Lisabon) (Kneidl 1979: 122–123). Dost pochybné je nicméně jeho tvrzení, že důvodem této prošpanělské (nebo protiportugalské?) pozice jsou svatební domluvy mezi Habsburky a Jagellonci z roku 1506, které Bakalář jako katolík zřejmě uvítal. Nevíme, do jaké míry mohl být Bakalář o této dohodě o sňatku informován, a nevíme ani, proč by měl stranit zrovna Habsburkům, když v té době byly všechny evropské královské a knížecí rody (mimo české země) katolické.

volnočasovým čtením nenáboženské a nemravokárné literatury. Bez tohoto předpokladu se těžko mohly uchytit renesanční žánry jako novela, facetie, lyrická poezie italského typu nebo básnický epos. V této souvislosti se objevuje otázka, proč vzdělané měšťanstvo a nižší šlechta (nikoliv lidové vrstvy, které byly v té době v podstatě negramotné), jež tuto nepočetnou zábavnou literaturu přes rigidní mravní náboženskou atmosféru přece jen konzumovaly,²⁴ neprojevíly zájem o „vyšší“ literaturu, jak tomu bylo v jiných zemích.²⁵ Tato záležitost je ještě velmi málo prozkoumaná, ale pravděpodobné odpovědi budeme muset hledat v nehybnosti české utrakvistické mentality, poznamenané vedle mravního rigorismu a důrazu na vsudypřítomné náboženské otázky též pocitem mesianismu, vyvolenosti a nadřazenosti, který se projevoval v nechuti – až odporu – k jakýmkoli cizím kulturním novinkám. Během první třetiny 16. století postrádají české země hybatele (spisovatele, tiskaře, mecenáše z řad šlechty), kteří by pocítovali tuto potřebu vysoké literatury a kteří by se poohlédli po vzorech v soudobém evropském literárním panoramatu.

Nejvýznamnější (ne-li jediný) projev zábavné literatury s renesančními rysy²⁶ za celé zkoumané období vyšel v roce 1518 v Norimberku pod názvem *Frantovy práva*, a to díky koprodukcí plzeňského literáta Jana Mantuána Fencla a norimberského tiskaře Hieronyma Höltzela (HHöl č. 14).²⁷ Tato společenská satira, kterou snad napsal sám Mantuán, se zázračně zachovala v neúplném unikátu v Petrohradu, a žádná reedice po celé 16. století není fyzicky doložena.²⁸ Stojí za povšimnutí, že toto původní dílo zábavné

²⁴ Přítomnost „nižší“ zábavné literatury (tzv. knížek lidového čtení) v dobové knižní kultuře byla patrně častější, než dokládají zachované tisky. Přímým důkazem tohoto je inventář pozůstalosti popraveného tiskaře Jana Olivetského, ve kterém je tento typ literatury hojně zastoupen (Voit 1984a)

²⁵ Petr Voit velmi trefně poznamenal, že to, co česká marxistická literární věda vydávala za pokrokovost a lidovost, „bylo ve skutečnosti zrcadlem soudobé neschopnosti prosadit na trh vedle dobře prodejného zboží také knihy s «vyšší» uměleckou úrovní“ (Voit 2014a: 164).

²⁶ Kolárova charakteristika *Frantových práv* jako plně renesančního díla je ale dost nadnesená a vedla k pozdější kritické revizi (Lehár – Stich – Janáčková – Holý 2008: 108; Voit 2018: 791).

²⁷ Přínos silného norimberského tiskařského řemesla pro českou knižní kulturu, z nacionalistických důvodů přehlížený starší literaturou, prozkoumal a docenil v posledních letech Petr Voit (Voit 2010; Voit 2017b: 9–73, 499–626).

²⁸ *Frantovy práva* se dočkala docenění až v druhé polovině 20. století (např. Vlček se o nich ani nezmiňuje a Jakubec jim věnuje pouze krátký odstavec – Jakubec 1929: 612–613), ale kupodivu ani marxistická literární věda, která by v takovém díle mohla najít zálibu, mu příliš pozornosti nevěnovala (srov. Hrabák 1959: 305; Tichá 1984: 187–188). Dílo roku 1959 vydal a analyzoval Jaroslav Kolár, který v návaznosti na Franze Spinu a Čeňka Zírbrta poukázal na prameny: pro celkovou koncepci díla jakožto seznamu satirických příkazů jimi byly latinské satiry německého původu a pro krátké interpolované anekdoty zase sbírka *Libri facietiarum* (1509) od německého humanisty Heinricha Bebela (Kolár 1959: 10–12). Kolár neřeší autorství, ale vzdaluje se od Spinova názoru, že autorem byl plzeňský lékař Jan Franta (podle staré tradice považoval Kolár Jana Mantuána Fencla za tiskaře) (Kolár 1959: 14). Vzhledem k nerozvinutému dobovému stavu českého literárního světa asi nikdo nebral v úvahu nejliterárnější možnost, totiž, že by Mantuánova předmluva mohla být čistou literární fikcí (topos „nalezeného rukopisu“) a že by celé dílo mohlo být Mantuánovým literárním výtvozem, který se skutečným Frantou, pokud vůbec existoval, není přímo spojen.

literatury vyšlo z okruhu Plzeň–Norimberk, tedy mimo utrakvistické radiační centrum pražské metropole.

Pro školní potřebu vydal Mantuán také u Höltzela Catonovy disticha (1518) doprovázené českými a německými ekvivalenty – německé převzal od humanisty Sebastiana Branta, známého satirickým dílem *Das Narrenschiff* (které se mimochodem nedočkal českého dobového překladu), české napsal on sám (HHöl č. 9).²⁹ Tento oblíbený text pro latinskou výuku, jehož obecný mravní charakter byl přijatelný pro všechny konfese, vydal znovu (a opakovaně) až v 50. a 60. letech Jan Günther v Olomouci, a to právě ve chvíli, kdy začala prudce stoupat vlna latinského školství a písemnictví.

Rovněž pro potřebu partikulárních latinských škol (primárně ovšem pro plzeňskou) připravil Jan Mantuán také roku 1518 vydání díla *Institutiones grammaticae* od německého humanisty Jacoba Heinrichmana³⁰ s doprovodem německého a českého překladu. O poptávce po takové latinské gramatice pro pedagogické účely svědčí to, že objednal dvě v podstatě paralelní vydání (obě vyšla roku 1518) – jedno u Höltzela (HHöl č. 12) a druhé u Friedricha Peypuse (FPey č. 1), dalšího norimberského tiskaře, který přijímal bohemikální zakázky. V obou případech je použito několik stupňů antikvy, které by Mantuán v českých tiskárnách marně hledal.

Po těchto sondách do ediční politiky moravských tiskařů a knižních aktérů plzeňsko-norimberského okruhu se teď podíváme na Prahu, která je jediným městem českého státu, kde se černé řemeslo vyvíjelo kontinuálně od svého zavedení roku 1487, spojeného s Martinem z Tišnova (dříve známým jako Tiskař Žaltáře), který později přestěhoval svou dílnu do Kutné Hory (Vobr 1997). Další živnosti provozoval od roku 1488 anonymní tiskař známý v modernější odborné literatuře jako Tiskař Pražské bible.³¹ Po celou dobu své činnosti (1488–1517), která dalece přesahuje prvotiskovou éru, zůstal tento první pražský tiskař zakotven v gotické estetice domácích rukopisů (stejně jako plzeňský Tiskař Arnoštových Statut tiskl bastardou domácího původu). Jeho ediční model nese svědčí o zájmu o antickou nebo renesanční literaturu. Nesmí nás mást, že mezi vydanými autory figurují dvě velká jména italské renesance – Francesco Petrarca a Marsilio Ficino.³² Petrarkovy *Kniehy dvojce o lékařství proti Štěstí a Neštěstí* (překlad díla *De remediis utriusque fortunae*)

²⁹ K autorství se Mantuán hlásí v appendixu díla: „mea pingui Minerva in gentilem Boemum sermone[m] traductus.“

³⁰ O prvních německých gramatikách latiny založených na humanistických principech viz Lepschy (Lepschy 2014: 7–8).

³¹ Na okraj poznamenáváme, že toto (a další) neutrální pojmenování razila přední znalkyně české prvotiskové produkce Emma Urbánková, která se jako první vymanila z Tobolkovy národovecké snahy obdařit každého českého anonymního tiskaře konkrétním jménem na základě listinných pramenů, jejichž spojení s daným tiskařem jsou nanejvýš dubiózní.

³² Srov. výše poznámku č. 31 na s. 21.

(TPra č. 15), které Tiskař Pražské bible vydal (pravděpodobně podruhé)³³ v roce 1501, jsou sice kompendiem antické moudrosti, ale pohybují se ve středověkých souřadnicích morálního pesimismu inspirovaného sv. Augustinem (Pelán 2007: 332–337). Od Ficina vybral později (cca 1501–1506) pražský tiskař dva listy (adresované Cherubinu Quarqualiovi a kardinálovi Rafaelle Riariovi) a vydal je pod názvem *O tom, co mají všelijací lidé činiti, kteříž chtějí své povinnosti dosti učiniti a řádně a slušně živi býti* (TPra č. 16), v překladu pořízeném snad Všehrdem nebo Hrubým podle norimberského vydání Ficinových listů (GW 09874).³⁴ Překladatel a tiskař vydali tyto krátké listy mravokárného rázu, ale netroufali si na delší Ficinovy filozofické nebo teologické práce, které byly už k dispozici ve florentských a basilejských vydáních (GW 09876–09887), patrně proto, že neoplatonismus a esoterismus italského humanisty mohl v dobové české utrakvistické společnosti těžko najít připraveného a interesovaného čtenáře. Z tohoto důvodu nelze v celkovém kontextu rigorózní utrakvistické produkce Tiskaře Pražské bible pokládat přeložené Ficinovy listy za pokus o recepci humanismu, ale spíše za snahu podpořit hlavní utrakvisticko-moralistickou ediční politiku intelektuálům známou dobovou autoritou.

Ještě než Tiskař Pražské bible skončil svou činnost, objevila se mu v Praze konkurence³⁵ – podle dochovaných tisků založil v roce 1507 svou oficínu Mikuláš Konáč (na začátku ještě se společníkem Johannem Wolffem), jehož tiskařská, literární a překladatelská tvorba bude mít v uzavřeném a sebestředném kontextu utrakvistické Prahy přímo kardinální význam.³⁶ Konáč totiž přeložil a vydal antickou (Lúkiános), patristickou (Lactantius), humanistickou (Aeneas Silvius Piccolomini) i renesanční literaturu (Boccaccio) (MKon

³³ V roce 2012 našel Petr Voit v aukčním katalogu z konce 18. století nebo začátku 19. století tuto položku: „Franciscus Petrarcha Tractatus de Remediis utriusque fortunae, in böhmischer Sprache gedruckt in Prag 1494, von äusserster Seltenheit. Lederb[and]. 5 R[eichs]th[aler]“. Voit toto dnes nezvěstné vydání připisuje na základě dobového stavu tiskařského a překladatelského řemesla Tiskaři Pražské bible a Řehořovi Hrubému. To znamená, že dnes známé vydání (1501) je přetiskem originálního tisku z roku 1494. A znamená to také prvenství Hrubého překladu (první překlad kompletního díla *De remediis utriusque fortunae* do národního jazyka musíme posunout ještě o sedm let zpátky; Voit 2013d).

³⁴ To je pravděpodobnější pramen než *editio princeps*, které vydal v Benátkách Mateo Capcassa pro florentského nakladatele Hieronyma Blonduse (GW 09873).

³⁵ Stojí za povšimnutí, že v dějinách nejstaršího českého a moravského knižtisku se živnosti povětšinou střídají a že konkurence více tiskařů ve stejném městě je nepříliš obvyklým jevem. Důvod je patrný – vzhledem tomu, že většina produkce byla českojazyčná, a tudíž nepočítala s exportem (ba naopak spíše počítala s odbytem v okruhu dané městské aglomerace), a že česká čtenářská obec byla v té době nevelká, v jednom městě se jen těžko mohlo uživit více tiskařů. Podle našeho názoru je tato řídká konkurence dalším důvodem pomalého vývoje řemesla zejména (ale nejenom) v rovině typografie a ilustrace.

³⁶ Slova Jana Červenky se nám nicméně zdají dost přehnaná, když tvrdí, že Konáč „začal s ambiciózním humanisticky orientovaným programem“ (Červenka 2018: 25). Novátorství Konáčovy počáteční tiskařské činnosti tkví v zaostalosti českého literárního světa v době jeho nástupu. Nesmíme ztráčet ze zřetele celoevropský kontext: v něm bychom těžko mohli označit mladého Konáče za (alespoň druhořadného) humanistického tiskaře.

č. 2, 3, 5, 6, 8, 13, 25).³⁷ U překladu Silviovy *České kroniky* (MKon č. 8) jsme se zastavili už ve své monografii o Konáčovi, na kterou tady odkazujeme.³⁸ Pro náš aktuální záměr bychom ale rádi vybrali boccacciovské překlady, protože znamenají první pokus přejímat do české literatury nejenom italskou renesanční novelu, ale narativní literární žánr světského obsahu patřící do okruhu „vyšší“ literatury vůbec. Takový prospěšný a zdánlivě nevinný počin musel ale Konáč obhájit před svým převážně utrakvistickým publikem, které se k jakékoli světské zábavné literatuře stavělo zdrženlivě až odmítavě. K tomu účelu použil obhajobu milostné literatury od humanisty Filippa Beroalda, jejíž překlad otiskl jako předmluvu k Boccacciově *Kronice o Címonovi hlúpém* (MKon č. 5).³⁹ Každopádně, jak trefně připomíná Petr Voit, Konáč z *Decameronu* nevybral erotické náměty, ale spíše novely psychologického nebo mravoučného rázu, protože věděl, že ani Beroaldova záštita mu nezaručí kladné přijetí u pražského publika. Je to zcela opačný postup než ten, který použil Hynek z Poděbrad, jehož boccacciovské překlady a vlastní básnická tvorba našly zálibu právě v explicitní erotice – a snad proto nenalezly cestu do tisku.⁴⁰

³⁷ V tomto seznamu neuvádíme Petrarku, jehož kajícími žalmy začali Konáč a Wolff svou živnost. Jedná se totiž o náboženské dílo, které neodkazuje k humanistickému a renesančnímu směru, který tady sledujeme.

³⁸ V monografii jsme se zamysleli nad tím, jakou motivaci měl utrakvistický tiskař pro vydávání protihusitského díla napsaného katolickým autorem, který později dosáhl papežské tiary (Fernández Couceiro 2011: 35–48). Přes Voitův nesouhlas (Voit 2015: 8; Voit 2017b: 176) si stále myslíme, že v této záležitosti nesmíme přehlížet komerční faktor – *Česká kronika* byla totiž prvním Konáčovým rozsáhlejším tiskem, pro nějž si pořídil první ilustrační cyklus (35 štočků). V době, kdy nebyly na trhu žádné tištěné české dějiny, se Silviovo dílo nabízel jako hotový tovar. Ostatně kosmetické (a někdy i chybné) zásahy do textu, které měly vyhrotit jeho protihusitský charakter, svědčí o tom, že překlad byl pořízen ve spěchu a bez úmyslu text zpracovat důkladně. Nicméně je také pravda, že *Česká kronika* vyšla v prvním období Konáčovy činnosti, ve kterém byl jeho zápal pro antickou, humanistickou a renesanční literaturu největší (před *Kronikou* vydal opakovaně Lúkiána a Boccaccia), takže Silviovo dílo dobře zapadalo do této ediční linie. Na okraj bychom chtěli ještě upozornit na jednu věc, která byla těmi, kteří humanistický způsob překladu obecně charakterizovali jako překládání podle rozumu (smyslu), a ne podle slov, přehlížena. Ve svém doslovu k *České kronice* Konáč, který se ve své české verzi drží originálu někdy až s úzkostlivou doslovností, píše, odvolává se podle dobového úzu na sv. Jeronýma a na sv. Augustína, že „v český jazyk [...] sem obrátil, ač snad nepřevrátil, větší pilnost o ozdobnost řeči výborné české maje nežli o vyloženie slova od každého slova pečuje“ (citujeme podle edice doslovu v Voit 2017b: 223). To je snad prádný důkaz toho, že překladatelova sebereflexe musí být konfrontována s jeho skutečnou překladatelskou praxí a že v tomto období se odkaz na Jeronýmovo „rozum z rozumu“ stal v podstatě literárním toposem.

³⁹ I když Beroaldova obhajoba samozřejmě nebyla zamýšlena pro utrakvistického čtenáře, mluvila vlastně přímo k němu – milostnou literární látku obhajovala četnými milostnými příběhy z bible, na které utrakvisté (i bratři) tolik lpěli. Edice této pasáže přináší Voit (Voit 2017b: 221–222).

⁴⁰ Na okraj dodáváme, že další Boccacciovo dílo uvedl do české literatury (přes německé volné zpracování) tiskař Jan Šmerhovský, jehož krátká činnost je spojena s několika nedořešenými otazníky (Voit 2017b: 168–171). V roce 1519 vydal Šmerhovský v Praze knihu s názvem *Velmi pěkná nová kronika aneb historia vo veliké milosti kniežiete a krále Floria z Hispani a jeho milé panně Biancefóre* (JŠme č. 1) v ilustrované a technicky dobře vyvedené edici, která ještě ale žije v gotické estetice. Jedná se o Boccacciovo první prozaické dílo *Il Filocolo*, které patří do žánru byzantského románu, v němž zamilovaný pár protagonistů musí projít různými peripetiemi, než se dostane